

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki
w Katowicach

Regionalne i lokalne strategie rozwoju turystyki

Materiały i studia

Redakcja naukowa

Stefan Nowak

Katowice 2012

KOMITET WYDAWNICZY

prof. dr hab. Mirosław Ponczek (przewodniczący), prof. dr hab. n. med. Andrzej
Małecki, prof. dr hab. Sławomir Mazur, prof. dr hab. Jan Śleżyński,
prof. dr hab. Janusz Iskra, dr hab. Władysław Mynarski prof. nadzw.,
dr hab. Rajmund Tomik prof. nadzw., dr hab. Cezary Kucio prof. nadzw.,
dr hab. Rafał Gnat prof. nadzw., dr Piotr Halemba, dr Jacek Polechoński

Recenzja

dr hab. Beata Ślusarczyk, prof. P.Cz.

Dofinansowano ze środków
Urzędu Miasta Częstochowy

ISBN 978-83-60841-88-4

Copyright © 2012 by AWF Katowice

Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach, 2012
Nakład: 150 egz.

Dystrybutor: Śląska Księgarnia Kultury Fizycznej, ul. Mikołowska 72a, 40-065 Katowice,
e-mail: ksiegarniakulturyfizycznej@wp.pl, tel.: 32 207 51 96 lub 606 785 430

Druk: Gębka J.D. Poligrafia
ul. Pszczyńska 44
44-100 Gliwice

Stefan Nowak

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Aneta Herbuś

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Marek Szczerbowski

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Zjawisko szarej strefy w gospodarce turystycznej

The phenomenon of the grey market in tourism economy

Abstract: Tourism is one of the basic branches of the economy. In this area if activity can be seen a serious problem which is the grey market of services. Its functioning is determined by: law, lack or insufficient range of preventive and repair activities, socio-economic situation and consumer awareness.

The functioning of the informal economy in tourism could take the profit out of the business without paying taxes, by this situation impoverished state budgets. The fight against grey market requires of the state consequences and prudence. Taken actions should promote fair business, and at the same time fighting a decisive manifestations of the informal economy. In tourism, these initiatives should result in improved quality of service and increase the safety of customers.

Key words: grey market, the informal economy, the economy, undeclared work, tourism, travel agency.

Wstęp

W gospodarkach całego świata powszechnie występuje zjawisko szarej strefy. Zarówno kraje rozwinięte, jak i rozwijające się zmagają się z tym zjawiskiem, które obejmuje różne gałęzie gospodarki. Szara strefa w gospodarce określana jest jako zjawisko negatywne, spowalniające rozwój kraju, minimalizujące przychody budżetu państwa oraz skutkujące często złą sytuacją społeczno-gospodarczą.

Do dziedzin gospodarki najbardziej narażonych na rozwój szarej strefy należą: handel, usługi budowlane, turystyka, prace domowe itp. Spośród wymienionych branż to przemysł turystyczny daje spore możliwości do nadużyć w tym obszarze. Szczególnie narażony na to negatywne oddziaływanie jest indywidualny ruch turystyczny lokalny i regionalny. Zauważyć należy, że nadużyciom sprzyjają również

uregulowania prawne dotyczące kosztów pracy ponoszonych przez pracodawców oraz niedoskonały państwowy aparat kontrolny.

Szara strefa jako element krajowej gospodarki

W literaturze fachowej znaleźć można wiele różnorodnych określeń na to zjawisko. Prócz nazwy „szara strefa” do najpopularniejszych należą: „gospodarka nieformalna”, „druga gospodarka”, „gospodarka równoległa”, „gospodarka ukryta”, „gospodarka nieewidencjonowana” oraz „gospodarka drugiego obiegu”¹. We współczesnej gospodarce zjawisko szarej strefy jest bardzo powszechne i szczegółowo analizowane zarówno przez ekonomistów, chcących zidentyfikować wszelkie finansowe przesłanki jego występowania, jak i przez socjologów badających postawy społeczne związane z występowaniem zjawiska szarej strefy oraz uczestniczeniem w nim.

W literaturze nie ma jednej usystematyzowanej definicji szarej strefy – gospodarki nieformalnej. Jednakże najczęściej określa się szarą strefę jako działalność, z której czerpie się dochody, odbywającą się z pominięciem formalnych regulacji prawnych; opiera się ona na przesyłce dóbr i zasobów bezpośrednio na użytek prywatnych osób, bez uwzględnienia tych czynności w raportach i rozliczeniach okresowych lub przyporządkowania ich pod inne transakcje². Inaczej mówiąc, szara strefa to nic innego jak inicjatywa gospodarcza, której przedsiębiorca nie zgłosił do opodatkowania, oraz uzyskane dochody, które nie pochodzą ze wskazanych źródeł przychodów. Podsumowując, z szarą strefą mamy do czynienia w przypadku podjęcia działalności przynoszącej dochody, przy jednoczesnym nieuiszczeniu należnych opłat i podatków. W tym przypadku występuje także ewidentne omińnięcie prawa, ale co istotne, przy funkcjonowaniu w szarej strefie działalność nie ma charakteru przestępczego. Jeśli działalność ma charakter przestępczy, to mamy do czynienia z tzw. czarną strefą³.

Szara strefa charakteryzuje się znacznym zasięgiem oddziaływania, w związku z czym wiele gałęzi gospodarki odczuwa jej wpływ, co zdecydowanie pogarsza sytuację danego kraju. Najbardziej odczuwalne skutki istnienia szarej strefy objawiają się w zakresie finansów danego kraju, tzn. budżetu państwa, gdyż wraz ze wzrostem nieformalnego odłamu gospodarki z państwa odpływają duże sumy pieniędzy. Sytuacja taka sprzyja znacznemu spadkowi dochodów budżetowych danej jednostki gospodarczej oraz wywiera negatywny wpływ na jej konkurencyjność. Działania takie mogą zachwiać gospodarką narodową, jak i spowolnić jej rozwój oraz rozwój społeczno-gospodarczy danego regionu. Szara strefa rozwija się także

¹ P. Kulawczuk, A. Poszewicki: *Wpływ społecznej odpowiedzialności biznesu i etyki biznesu na zarządzanie przedsiębiorstwami*. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2007, s. 138.

² Ibidem.

³ Strona WWW: <http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=7&dzial=617&id=60227&PortalMF=> (odczyt: 20.10.2012 r.).

doskonale na rynku pracy, a wiąże się to bezpośrednio ze wzrastającą liczbą osób pracujących „na czarno” i pomijaniem regulacji prawa pracy. Poszczególne państwa, walcząc ze zjawiskiem gospodarki nieformalnej, szczegółowo analizują sytuację oraz kondycję swoich rynków najbardziej narażonych na działania omijające zapisy prawne. Powstały katalogi głównych przyczyn występowania zjawiska szarej strefy (tabela 1).

Zidentyfikowane w tabeli przyczyny powstawania szarej strefy odnoszą się do wielu aspektów, począwszy od uregulowań prawnych, poprzez społeczno-gospodarczą kondycję państwa, zakres i zasięg działań opieki społecznej po biznesową uczciwość pracodawców oraz świadomość pracowników. Dlatego przeciwdziałanie temu zjawisku wymaga od aparatu państwowego złożonych oraz zintegrowanych działań.

Tabela 1

Podstawowe przyczyny powstawania szarej strefy na danym obszarze

Autor	Przyczyny
F. Schneider ⁴	<ul style="list-style-type: none"> – katalog regulacji prawnych, – transfer socjalny, – sytuacja wśród konkurencji, – katalog usług sektora publicznego, – wzrastający poziom świadczeń socjalnych, – sztywne zapisy prawne dotyczące rynku pracy
D.H. Enste ⁵	<ul style="list-style-type: none"> – psychologia – niewłaściwe postawy obywateli unikających płacenia podatków i składek socjalnych, – ekonomia – mało elastyczny rynek pracy oraz stale wzrastające kwoty składek na świadczenia socjalne, – instytucje – wzrastające stopa bezrobocia oraz polityka społeczna w aspekcie miejsca jednostki na rynku pracy
Różni autorzy ⁶	<ul style="list-style-type: none"> – sztywna polityka podatkowa, – szeroko rozumiane ulgi, – sztywne zasady obowiązujące na rynku pracy, – mała skuteczność identyfikacji nieprawidłowości, – niejasne przepisy dotyczące zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej, – zapisy Kodeksu Pracy, – omijanie zapisów prawnych poprzez zawieranie „śmieciowych umów o pracę” – praca nielegalna

⁴ G. Golebiowski: *Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej*. „Współczesna Ekonomia” 2007, nr 1, s. 3.

⁵ D.H. Enste: *The shadow economy and institutional change in UE accession countries – a two pillar strategy for the challenges ahead*. EU 2002.

⁶ T. Smuga: *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*. Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2005, s. 39.

G. Gołębiowski ⁷	<ul style="list-style-type: none"> – niskie zarobki, – brak ofert pracy zgodnych z przepisami prawa pracy (w ramach pracy legalnej), – utrata świadczeń w razie podjęcia pracy zarobkowej, – wygórowany poziom podatków, – wysoki poziom zasiłków oraz szeroki katalog świadczeń dla osób bezrobotnych, – zapisy prawne regulujące działanie rynku pracy, – ryzyko podjęcia nielegalnej pracy, – przyzwolenie społeczne na unikanie np. płacenia podatków czy składek na świadczenia socjalne
Przedsiębiorcy poddani badaniu ⁸	<ul style="list-style-type: none"> – zbyt wysokie koszty tworzenia legalnych miejsc pracy, – zbyt duża konkurencja w sektorze, – zbyt wysokie koszty prowadzenia działalności oraz utrzymania miejsc pracy w porównaniu do konkurencji działającej w szarej strefie, – za wysokie składki ZUS, – za wysokie stawki podatkowe

Źródło: opracowanie własne.

Obecnie wiele państw walczy z problemem zwiększającej się szarej strefy, która zaczyna obejmować swym zasięgiem nowe obszary gospodarcze. Rządy mają możliwość walki z tym zjawiskiem w dwojaki sposób⁹, tj. zwiększając stawki podatkowe zarówno dla ludności, jak i dla podmiotów gospodarczych lub zmniejszając poziom wydatków z budżetu państwa. Niestety, obie wskazane formy walki ze zjawiskiem gospodarki nieformalnej budzą wątpliwości i mogą powodować wzrost niezadowolenia społecznego. Szczególnie niebezpieczne jest przystąpienie do uregulowań opartych na podnoszeniu podatków. W konsekwencji przedsiębiorcy działających zgodnie z przepisami mogą podjąć inicjatywy omijające prawo i liczba jednostek działających w szarej strefie może się zwiększyć.

Szara strefa w turystyce i gospodarce polskiej

Jedną z głównych dziedzin gospodarki narażonych na intensywny rozwój szarej strefy jest turystyka. W gospodarce turystycznej coraz częściej można zauważyć działania wpisujące się w obszar gospodarki nieformalnej. Niestety, jest to zjawisko przyjmujące zakres powszechny i globalny, dotyczące zarówno krajów i regionów rozwiniętych, jak i rozwijających się.

Zgodnie ze stanowiskiem Ministerstwa Gospodarki Pracy i Polityki Społecznej, przez szarą strefę w turystyce należy rozumieć niezarejestrowane i niewidencjonono-

⁷ G. Gołębiowski: *Zjawisko szarej strefy...*

⁸ B. Nogalski, J. Wójcik-Karpacz: *Małe przedsiębiorstwa w obliczu gospodarczego cienia. W: Polski przedsiębiorca we współczesnym otoczeniu prawno-ekonomicznym*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2004, s. 10.

⁹ Strona WWW: http://www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt4/21_mroz.pdf (odczyt: 21.10.2012 r.).

wane podejmowanie i prowadzenie działalności turystycznej, szczególnie w zakresie organizacji wycieczek, wyjazdów rekreacyjnych, imprez turystycznych oraz okołoturystycznych, jak również pośredniczenie przy zawieraniu umów z zakresu organizacji działań turystycznych. Do działań z zakresu turystyki, które najczęściej prowadzone są w szarej strefie bez niezbędnych zezwoleń, a w celu uzyskania przychodów, zalicza się organizację wyjazdów i wycieczek, wynajmowanie noclegów, świadczenie usług przewodnictwa, handel suvenirami itd.¹⁰.

Zarejestrowane biura podróży odnotowują znaczne straty, gdyż nieuczciwi konkurenci oferują te same usługi turystyczne po znacznie niższych cenach. I tak, wśród organizacji najczęściej unikających płacenia podatków i zatajających dochody w branży turystycznej wymienia się¹¹:

- stowarzyszenia,
- fundacje,
- organizacje non-profit,
- kluby miłośników,
- kluby rekreacyjne,
- organizacje kościelne organizujące wyjazdy pielgrzymkowe,
- właściciele obiektów noclegowych.

Podkreślić należy, że rzekomo te same usługi turystyczne realizowane przez osoby nieuprawnione i organizacje nieposiadające stosownych zezwoleń mogą w konsekwencji być niebezpieczne dla potencjalnych turystów. Organizacje oferujące np. pobyt za granicą po bardzo atrakcyjnej cenie bardzo często nie spełniają podstawowych wymogów bezpieczeństwa, gdyż nie wykupują ubezpieczeń dla swoich klientów. Jedynie zarejestrowane jednostki, w tym biura podróży, działające na podstawie wszystkich niezbędnych zezwoleń świadczą taką usługę. Zdecydowanie największy procent „turystycznej szarej strefy” zajmują niezarejestrowane usługi przewodnickie oraz bazy noclegowe. Niestety, szczególnie w mniejszych miejscowościach turystycznych zauważalne jest zjawisko nieewidencjonowanego wynajmu pokoi gościnnych. Taka sytuacja zdecydowanie wpisuje się w nieuczciwą konkurencję, gdyż społeczeństwo zdecydowanie częściej korzysta z tej formy zakwaterowania podczas wczasów niż np. z usług zarejestrowanych, choć droższych hoteli czy pensjonatów.

Jeszcze kilka słów o niezarejestrowanych usługach przewodnickich. Liczba przewodników wycieczek stale rośnie. Niestety, znaczny jej procent stanowią osoby, które nie rejestrują swoich dochodów i nie płacą podatków związanych z tą ich formą zarobkowania. I mimo że sytuacja ta pozytywnie wpływa na jakość życia pojedynczych jednostek, to ma zdecydowanie negatywny wpływ na gospodarkę i branżę turystyczną. Dodatkowo należy podkreślić, iż atrakcyjność takiej formy zarobkowania kusi nowych „przedsiębiorców”, sprzyjając tym samym wzrostowi szarej strefy i spadkowi dochodów budżetu państwa. Już od kilku lat organizacje turystyczne

¹⁰ Strona WWW: http://www.turinfo.pl/p/ak_id,18818,,szara_strefa_w_turystyce,posrednictwo,gospodarki,turystyka,ministerstwo_pracy,i.html (odczyt: 21.10.2012 r.).

¹¹ Strona WWW: <http://www.msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/544-Metodologia-badan-szarej-strefy-na-ryнку-usług-turystycznych> (odczyt: 2.10.2012 r.).

zmagają się z tymi problemami. W celu przeciwdziałania nieuczciwej konkurencji wystąpiono z inicjatywą utworzenia specjalistycznej jednostki (inspekcji), która miałaby między innymi kontrolować świadczone usługi turystyczne oraz okołoturystyczne, przy jednoczesnym sprawdzeniu pomiotów pod względem zgodności z zapisami ustawy o usługach turystycznych¹².

Przyczyny rozwoju szarej strefy w turystyce oraz ewentualne skutki jej wystąpienia przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Przyczyny i skutki występowania szarej strefy w turystyce

Przyczyny	Skutki
wysokie gwarancje bankowe	upadłość indywidualnych działalności
konieczność wykupienia ubezpieczeń	brak możliwości walki z konkurencją
wysokie stawki podatkowe	deficyt w budżecie narodowym
restrykcyjne zapisy prawne	niski poziom wpływów z podatków
obciążenia składkami socjalnymi	niepewne usługi turystyczne
szytywne przepisy prawa pracy	brak gwarancji dla podróżujących
duża konkurencja	brak świadczeń socjalnych dla pracowników zatrudnionych poza przepisami prawa pracy
korzyści z zatrudnienia osób wbrew przepisom	pogorszenie się stanu legalnej bazy turystycznej
nieświadomość społeczeństwa co do ewentualnych skutków korzystania z usług organizacji z szarej strefy	ograniczenie miejsc pracy w sektorze przemysłu turystycznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/544-Metodologia-badan-szarej-strefy-na-ryнку-uslug-turystycznych> (odczyt: 2.10.2012 r.).

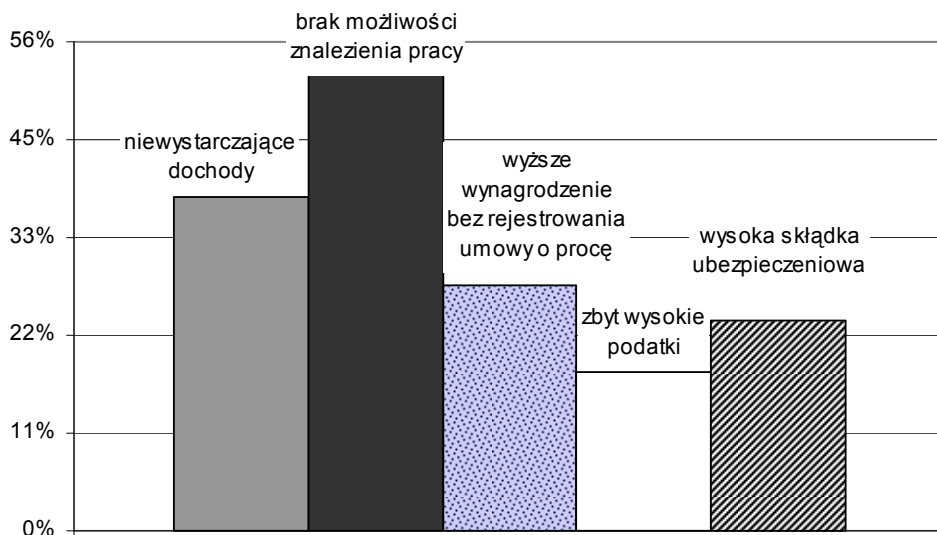
Analiza przyczyn oraz skutków funkcjonowania szarej strefy w gospodarce turystycznej pozwala zauważyć, że elementy te zazębiają się, tworząc swoisty zamknięty obszar, wymagający interwencji zewnętrznej w postaci stosownych uregulowań prawnych oraz rozwiązań kontrolno-zapobiegawczych. Nie bez znaczenia dla pogłębiania się szarej strefy w turystyce jest również kondycja finansowa klientów tych usług. Przy ograniczającej się mocy nabywczej grup kształtujących ruch turystyczny rozwija się gospodarka nieformalna, oferująca usługi turystyczne, często o pogorszonej jakości, jednak dostosowane do finansowych możliwości odbiorcy.

W Polsce szara strefa widoczna jest szczególnie w nierejestrowanej pracy oraz w wynajmie kwater bez opodatkowania dochodów z tego tytułu. Sytuacja na rynku pracy nie jest obecnie korzystna, stale rosnąca stopa bezrobocia oraz niski poziom zarobków sprzyjają rozwojowi nieformalnego zatrudnienia. Pracodawcy bardzo często, w celu obniżenia kosztów ponoszonych z tytułu świadczeń socjalnych, unikają zawierania umów zgodnych z wymogami prawa pracy. Także pracownicy coraz

¹² Z. Kruczek: *Potrzebna „inspekcja turystyczna”*. Centrum Prasowe TUR-INFO.PL (dane z 2005 roku).

częściej podejmują się pracy nierejestrowanej, gdyż wiąże się to z wyższymi zarobkami, brakiem konieczności opłacania składek i podatków.

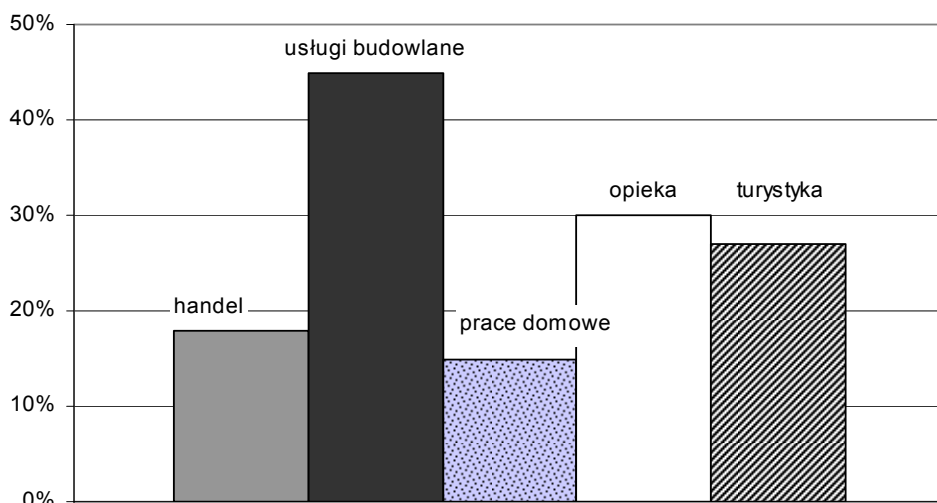
Główny Urząd Statystyczny przeprowadził badania dotyczące pracy w szarej strefie. Na rys. 1 przedstawiono główne przyczyny podejmowania nierejestrowanej pracy, wskazane przez respondentów.

Rys. 1. Przyczyny podejmowania pracy w szarej strefie.

Źródło: Strona WWW: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/pw_praca_nierejestrowana_w_2010.pdf (odczyt: 23.10.2012 r.).

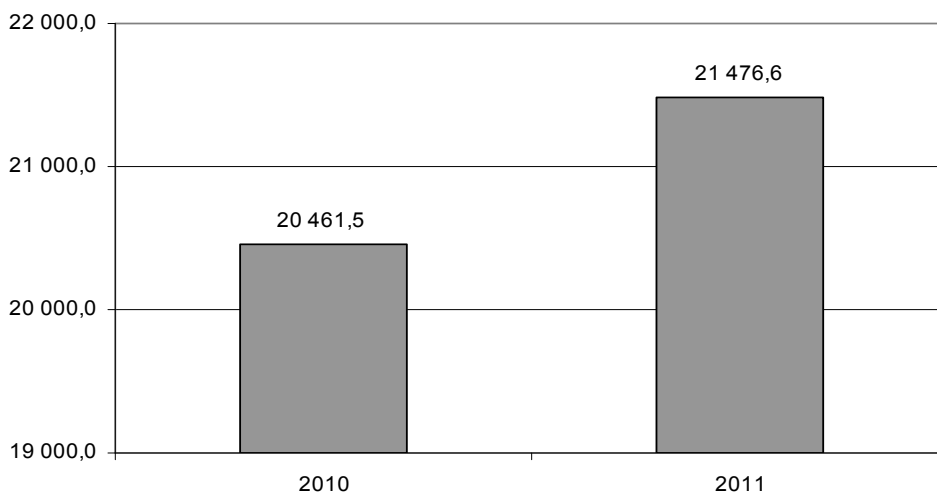
Na rys. 2 przedstawiono branże, które w statystykach wymieniane są jako najbardziej narażone na wzrost szarej strefy.

Rys. 2. Branże zagrożone szarą strefą (2010 rok).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.stat.gov.pl/gus> i www.ec.europa.eu/eurostat (odczyt: 23.10.212 r.).

Zgodnie z danymi przedstawionymi na rys. 2, można stwierdzić, że coraz więcej kwestii związanych z funkcjonowaniem szarej strefy dotyczy turystyki. Stale rosnący popyt na usługi turystyczne (rys. 3) powoduje wzrost zarówno liczby osób nierejestrowanych zatrudnionych w branży turystycznej, jak i liczby biur podróży, organizacji okołoturystycznych oraz bazy noclegowej niezgłoszonej do rejestrów.

Rys. 3. Liczba turystów w Polsce.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_turystyka_w_2011.pdf (odczyt: 24.10.2012 r.).

Na rozwój szarej strefy w gospodarce turystycznej wpływ ma również kryzys gospodarczy lat 2008–2009, który spowodował zubożenie klientów usług turystycznych oraz spadek ich liczby. Odpowiedzią na takie zmiany było ograniczenie „legalnego” zatrudnienia w branży turystycznej, spowodowane chociażby upadkiem czy ograniczeniem funkcjonowania biur podróży, redukcją kosztów stałych w ośrodkach turystycznych, pensjonatach i hotelach. Grupy społeczne korzystające z usług turystycznych nie godzą się jednak łatwo na pogorszenie standardu życia, korzystają więc z tańszych zmienników i ofert, często pozostających w szarej strefie usług turystycznych.

Zakończenie

Zjawisko szarej strefy stanowi wyzwanie dla współczesnej gospodarki oraz barierę dla prawa i zasad regulujących funkcjonowanie podmiotów gospodarczych. Walka ze wzrostem liczby podmiotów działających w szarej strefie stanowi wyzwanie dla współczesnych, rozwiniętych gospodarek. Nie jest łatwo walczyć z gospodarką nieformalną, wiedząc, iż działa ona w wielu różnorodnych obszarach. Jednym z głównych obszarów, w którym dynamicznie się ona rozwija, jest turystyka. Niestety, na rynku usług turystycznych odnotowano w ostatnich latach znaczny wzrost liczby jednostek działających poza przepisami prawa pracy i uregulowaniami podatkowymi przy jednoczesnym upadku wielu legalnie działających jednostek gospodarczych. Sytuacja taka jest konsekwencją między innymi nieuczciwej konkurencji; w starciu z nią podmioty zarejestrowane ponoszące koszty związane z opodatkowaniem znajdują się na przegranej pozycji. Stwierdzić można, iż na wzrost tego zjawiska wpływa również nieświadomość osób korzystających z usług turystycznych oferowanych przez „graczy z szarej strefy”, ale również celowe poszukiwanie jak najtańszych ofert, mimo iż oferty legalnie działających przedsiębiorców i podmiotów funkcjonujących w szarej strefie nie są równoważne pod względem zachowanych standardów i bezpieczeństwa klientów.

Bibliografia

- Gołębiowski G.: *Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej*. „Współczesna Ekonomia” 2007, nr 1.
- Enste D.H.: *The shadow economy and institutional change in UE accession countries – a two pillar strategy for the challenges ahead*. EU 2002.
- Kruczek Z.: *Potrzebna „inspekcja turystyczna”*. Centrum Prasowe TUR-INFO.PL (dane z 2005 roku).
- Kulawczuk P., Poszewicki A.: *Wpływ społecznej odpowiedzialności biznesu i etyki biznesu na zarządzanie przedsiębiorstwami*. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- Nogalski B., Wójcik-Karpacz J.: *Małe przedsiębiorstwa w obliczu gospodarczego cienia*. W: *Polski przedsiębiorca we współczesnym otoczeniu prawno-ekonomicznym*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2004.

Smuga T.: *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*. Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2005.

Strony internetowe

<http://www.stat.gov.pl/gus>

www.ec.europa.eu/eurostat

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_turystyka_w_2011.pdf

<http://www.msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/544-Metodologia-badan-szarej-strefy-na-ryнку-usług-turystycznych>

http://www.turinfo.pl/p/ak_id,18818,,szara_strefa_w_turystyce,posrednictwo,gospodarki,turystyka,ministerstwo_pracy,i.html

http://www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt4/21_mroz.pdf

<http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=7&dzial=617&id=60227&PortalMF=>

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/pw_praca_nierejestrowana_w_2010.pdf

<http://www.msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/544-Metodologia-badan-szarej-strefy-na-ryнку-usług-turystycznych>